

Рецензії

[Рец.]: Даниленко В.М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. К.: Інститут історії України НАН України. 2018. 278 с.

Епоха горбачовської «перебудови» в українській історіографії поступається багатьом іншим періодам вітчизняної історії як за кількістю праць, так і за масштабом охоплення проблем. Дискусія навколо «політологічної» або «історичної» ніші при висвітленні цих подій послаблюється в міру історичної дистанції, яка віддаляє нас від зламних подій, що призвели до дезінтеграції радянської держави та здобуття української незалежності.

При цьому складність написання історії України кінця ХХ ст. полягає в амбівалентному сприйнятті подій сучасниками, в частини з яких ностальгійний синдром переважає здатність критично сприймати історичні факти.

Невідрефлексованість подій 1985-1991 рр. на рівні масової свідомості значною мірою створює підґрунтя для навіювання ностальгійних почуттів щодо радянського минулого через мас-медіа та, зрештою, прагнення імплантувати в українське суспільство кремлівську тезу про «розпад СРСР як найбільшу геополітичну катастрофу».

У цьому контексті значущою є поява дослідження Віктора Даниленка «Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії», видана 2018 р. Інститутом історії України НАН України.

Архітектоніку монографії формують 4 розділи, які розкривають соціально-економічні передумови проголошення незалежності; зростання політичної активності суспільства; національно-культурне відродження; проголошення незалежності України.

Дослідження має не меті не стільки залучення до наукового обігу нових джерел, скільки систематизацію та авторську інтерпретацію насиченого подіями відрізка української історії. Автор впевнено констатує, що українська перебудова глибша за горбачовську «перестройку», враховуючи, що поряд з загальнодемократичними змінами в українських реаліях відбувались національно-визвольні процеси, що увінчались суверенізацією.

Книга містить історичні екскурси, важливі для масового читача про контекст, в якому опини-

лась Україна 1985 р. та історичну спадщину, що ускладнювала демократичний транзит.

Методологічно важливою є теза автора, що перебудова стала закономірним результатом попередніх етапів розвитку Росії й України, а у поразці Української революції 1917-1921 рр. була закладена неминучість майбутньої перебудови.

Чинниками, які об'єктивно зумовили перебудову, називаються такі: 1) прогресуюче відставання СРСР від розвинених країн Заходу і прагнення їх догнати; 2) повна втрата віри правлячої еліти країни в офіційну ідеологію марксизму; 3) прагнення еліти юридично оформити своє становище

Автор пропонує періодизацію перебудови, виокремлюючи чотири етапи: 1) березень 1985 – січень 1987 рр. – гасла «більше соціалізму»; 2) 1987-1988 «більше демократії», 3) 1989–1990 рр. – розмежування й розкол у таборі провідників перебудови; 4) перемога радикал-реформізму і розпад СРСР. Хоча такий поділ є, на наш погляд, еkleктичним з огляду на різну природу критеріїв, не слід забувати про умовність будь-яких періодизацій та варіабельність їх формування істориком, як методу наукового пізнання.

Характеризуючи кризу компартійної системи, вказується на розрив між деклараціями і гаслами офіційної партійно-державної номенклатури й реаліями життя, що відображалось у формалізації діяльності керівних партійних, державних, профспілкових, комсомольських та інших органів і організацій.

Описуючи соціальну кризу, дослідник звертається до питань моральної травми суспільства, поширення наркоманії, СНІДу, загострення ситуації зі злочинністю; в соціальній структурі виокремлює категорію колишніх засуджених.

Розгортання національно-демократичних процесів подано на тлі основних проявів опозиційного руху. У спектрі останнього акцентовано увагу на таких його напрямках, як екологічний, правозахисний, мовно-культурний, робітничий, кримськотатарський національний. Попри різні вектори інакомислення, їх пронизує червоною

ниткою та інтегрує національно-визвольна ідея.

Звернуто увагу на такий важливий чинник конструювання суспільної свідомості як «ворожі голоси». У листопаді 1988 р. М. Горбачов домігся рішення Політбюро ЦК КПРС про повне зняття радіоперешкод, що формалізувало невідворотність включення СРСР до світового інформаційного простору.

Автор монографії трактує посилення відцентрових тенденцій у роки перебудови як результат передусім національно-демократичного руху, тоді як «правляча еліта, і то лише її частина, вчасно зорієнтувавшись, прагнула пристосуватися, використати цю ідеологію для збереження панівного становища» (с.102). Ця позиція автора містить логічне продовження наприкінці монографії, де наголошується, що в Україні, на відміну від більшості країн Центрально-Східної Європи, в результаті суверенізації не відбувся транзит еліти і контреліта не стала елітою політичною.

Увагу у роботі присвячено й питанням релігійного ренесансу – руху за вихід з підпілля УГКЦ та відродження УАПЦ, активізації релігійних громад Римо-католиків, Євангельських християн-баптистів, Свідків Єгови, Адвентистів сьомого дня.

Окремі сюжети рецензованого дослідження стосуються інституційних і змістовних змін в історичній науці в умовах суспільно-політичних трансформацій перебудовчої доби, зокрема утвердження методологічного плюралізму в Інституті історії АН УРСР, т.зв. архівну революцію, поживлення пам'яткоохоронної діяльності.

Автор слушно акцентує дослідницький фокус на феномені «радянської людини», який іронічно увійшов в західний дискурс під найменуванням «Homo Sovieticus» (термін вперше використаний іспанським автором Фернандо де Камбра 1975 р. в його спробі вийти за рамки ідеологічного протистояння «холодної війни» і описати життя звичайних радянських громадян – «Іванів та Сонь»). Цитуючи Енциклопедичний словник історії радянського повсякденного життя (2018), архетипами «радянської людини» називаються: «спритність, лицемірство, підвищена нервозність і метушливість, озлобленість, звичка задовольнятися мінімумом життєвих благ, звичка до бідності, величезне терпіння в сполученні з нетерпимістю до чужої думки, а нерідко й до вигляду, костюму,

манери поведінки, своєрідне поєднання нелюбові до держави і майже релігійної віри у верховну владу, а також непохитної віри в істинність інформації, що публікується у центральних органах преси, з тотальною недовірою до всього і вся».

На тлі глобальних соціально-економічних, національних, політичних процесів, автор насичує свій наратив й соціально-антропологічним виміром. За словами Нормана Дейвіса, «історії потрібно бачити й еквівалент планет, які обертаються у космосі, і спостерігати людей, які ходять по землі, і досліджувати, що в тих людей на душі та що ховається під їхніми ногами. Історикам треба мати відповідники телескопа, мікроскопа, томографа й геологічного зонда». Тож у книгу Віктора Даниленка органічно вплетено сюжети з історії повсякденності «перебудовчої» епохи, як-то черги, блат, податок на «бездітність», несуні, гопники і скінхеди, частушки та ін.

Погоджуючись, що «Революція на граніті» була безпрецедентною акцією на всьому просторі країн соцтабору, вважаємо дискусійною тезу автора, що оксамитові революції у Східній Європі 1989 р. були результатом діяльності старших і досвідчених політиків. Адже історіографія країн Центрально-Східної Європи дає приклади активної участі студентів у поваленні тоталітарної влади у цих країнах. Листівки Української студентської спілки на площі Жовтневої революції закликали наслідувати успішні виступи молоді проти тоталітаризму в Чехословаччині, Болгарії, Румунії, Польщі.

Хронологічно чітко і фактологічно ємно наводиться перебіг подій, пов'язаних з заколотом ГКЧП, крахом імперії та першими кроками незалежної України на шляху державотворення.

У Післямові Віктор Даниленко виходить з «академічного кабінету» і, як публічний історик, формулює зовнішні і внутрішні загрози українській державності в умовах сучасної гібридної війни.

Переконані, що книга, написана професійним істориком, окрім академічної цінності, буде затребуваною масовим читачем в умовах розрідженого поля науково-популярної літератури історичного профілю та гострої потреби у формуванні критичного мислення та державницького світогляду громадян.

Ю. О. Каганов